

arról, hogy mily odaadással és előszeretettel igyekezett tanulmányozni az angol életet, és abban a mi legjobb.

A jelen levő küldöttek s vendégek a szives üdvözletre méltó beszédben feleltek, s köztök Boros barátunk szintén tetszést nyert szavakkal köszönte meg az iránta tanusított szivességet. Kiemelte, hogy mily kedves visszaemlékezéssel távozik el onnan, s különösen, hogy magával hozza az angol társadalmi életéről alkotott mintaképet. Voltak még köszöntések a társulatra, hivatalos személyekre s végül az egész világ „polgári és vallásos szabadságára“, de ezeket terünk szűke miatt mellőznöm kell. Az előadott rövid vázlatból is meggyőződhetik a t. olvasó hogy minő szellem vezeti a brit és külföldi unitárius társulat működését; és hogy annak tagjai mily buzgalommal és áldozatkészséggel igyekeznek segíteni a társulatot, hogy az minél nagyobb eredményt mutathasson fel az unitárius elvek s az igaz vallásosság terjesztésében. Vajha e szellem sajátunkká válnék nekünk is!

Kovács János.

IRODALMI ÉRTESETŐ.

Könyvismertetés. Egyházjogtan, különös tekintettel a magyar prot. egyház jogi viszonyaira. Irta Kovács Albert. Második füzet. Budapest 1878. Kiadja a „magyarország prot. egyesület.“ A prot. theol. könyvtár X-ik kötetének II-ik füzeté.

Az egész munkának III-ik része, mely az egyház alkotmányát tárgyalja, jelen terjedelmes füzet elején végződik be a prot. egyház alkotmányának feltüntetésével a II-ik szakaszban. Az I. fejelet az I. cikkben a magy. prot. egyház kormányzó hatóságairól; a II-ik cikkben a papi hivatalról; a III. cz. az egyházi hivatalnokokról; IV. cikkben az egyház és állam közötti viszonyról. A II. fejelet a kisebb magy. prot. felekezetekekről (erdélyi ev. és unitárius egyház). A III. fejelet a külföldi prot. egyházakról (német ev. és holland ref. egyház).

Az egyház kormányzását tárgyaló 14-ik rész 1. szakasza szól a törvényhozásról, a II-ik a végrehajtásról. Ennek I. fejezete a felügyelést, II. fejezete pedig három cikkben az igazságszolgáltatást tárgyalva.

A 4-ik rész az egyházi életet öleli fel, szólván az egyházba lépésről (I. szakasz), a valláserkölcsei élet ápolásáról (II. sz.), a dogmáról (III. sz.), az isteni tiszteletről (IV. sz.), a sacramentumokról (V. sz.), az oktatásügyről (VI. sz.) két fejezetben, s végül a házassági jogról (VII. sz.) három fejezetben.

A VI-ik rész, elbeszélván az egyház viszonyát a vagyonhoz (I. sz.) ezen vagyonnak állományát (II. sz.) és egyházjogi viszonyait (III. sz.), bezárja a két nagy füzetből (674 lapból) álló terjedelmes munkát. A gördülékeny stíl kedves olvasmánynya teszi. Adat és anyagalmaz könnyüded feldolgozása a hason tárgy munkák közül

kiemeli. S a mennyiben főleg a két nagy egyháztestnek (rk. és prot.) felfogását és viszonyait esetről esetre egymással szembe és egymás-mellé állítva tárgyalja, eleven képét adja az egyházi életnek.

A nagy lelkesültség, melylyel tárgyát kezeli, itt-ott áradozóvá teszi, többet mondhat mint kellene. Előadó tanár hevével ír és ítél és sokszor nem az íróéval. Több tekintetben elfogult az erdélyi ev. ref. egyházkerülettel szemben is. De főleg elfogult az unitárius egyház ügyeinek rövid előadásában (425--435 lap). Csupán Kálvin szellemét látja és érzi lebegni csaknem az egész prot. egyház felett és ez elfogulttá teszi.

Az első füzetben a reformatio legszeleső kinövésének nevezi az unitarismust, s azt mondja, hogy a protestantismus hanyatlását ez segítette elő Magyarországon. (180. l.) A jelen füzet folyamában aztán még tovább menve, multjával együtt jövőjét is elitéli.

A következők szolgáljanak állításaink igazolására.

Az unitárius egyház keletkezésének (Erdélyben) rövid történetét a valóságnak megfelelőleg, előre bocsátva, melynek kevésbé ismert adatait, a mint 2 jegy alatt megjegyzi, az egyház mostani tudós püspöke volt szíves közölni, de azok feldolgozásában saját felfogását követte — „az események összevetéséből, részletesebb adatok hiányában is valószínűnek tartja, hogy hanyatlása a király (János Zs.) 1571-ben történt halálával azonnal megkezdődött“. Mégpedig „nem az üldözések apasztották meg számát, mert bár azoktól sem volt teljesen ment, de bizonyosan kevesebbet szenvedett, mint Európának bármelyik tartományi egyháza, a mely kisebbségben volt.“ Figyelemre legméltóbbnak tartja a szombatosok üldözését, „melyben csak némi erőszakkal lehet unitárius üldözést látni, miután mindenik felekezetben voltak hívei, habár legszámosabban az unitáriusok között. A szombatosság, mint non recepta religio, olyanszerű állást foglalt el, mint ma a nazarenusság, melynek szinte minden felekezetben vannak hívei, habár legszámosabban a reformatusok között; s ha megengedhetőnek tartjuk, hogy ezeket az államkormány rendelet által kényszerítse régi felekezetökkel viszonyban maradni, s annak közterheit hordozni; még szelidebben kell megítélnünk Báthori G., Bethlen G. és I. Rákóczi Gy. eljárását, kik a szombatos községekbe visszahelyezték a recepta religiók papjait, kétségen kívül nem minden kedvezés nélkül a reformatus egyház iránt, melyben a megadott körülmények között a szektáskodás ellen legtöbb biztosítékot láttak. Célunktól — így zárja be az érdekes rajzot — messze, a dogmatikai fejtegetések terére vinne, ha ki akarnók mutatni az unitarismus istenfogalmából és christológiájából, hogy az a vallási fejlődés történetében nem tekinthető egy magasabb fejleménynek a Luther és Kálvin reformatiojával szemben, mint emezeké a catholicismussal szemben, hanem a természetes fejlődési folyamatból k i z ö k k e n t k é p z ő d m é n y n e k. Ez fejtené meg világosan, hogy az unitarismus miért nem volt képes nem csak

nálunk, hanem sehol a világon országot hódítani és társadalmat alapítani“.

Mindezekre van egy pár észrevételünk.

A szombatosok üldözése nem hasonlítható a mai nazarenusokéhoz. Egyszerű kormányi rendelet és vérpád között kimondhatatlan különbség van. Fő- és jószágvesztés Erdélyben — az író szerint is — a lelkiismereti szabadság klasszikus földén, a hol királyi ajakról zengett el: mindentki azt a vallást kövesse, melyet lekiismeretével megegyezőnek tart — azt hisszük, hogy nem a szeretet szelid evangéliuma volt, hanem a svájczhoz hasonló alkotó eljárás. Erdély történetében valószínű szennyfolyt ez. Felekezeti különbség nélkül szerelnők azt kitörölni, mint Maculay Anglia történetéből a York időszeit. Nem szelid, hanem a legszigorubb ítéletet érdemlik ezen korszak főnyességei. Hiszen történetíróink szerint, nem győzték a lánczot készíteni a sánczmunkára szorított szerencsétlenek számára. A deézi puszta templomból, mihelyt az elfogottak száma a 100-at meghaladta, küldötték várakba, Toroczkait Kolozsvárt a piacon kövezték meg. (Lásd Kővári erd. tört. 4. k. 30. l. és Szilágyi S. Erd. tört. II. k. 218. l.) Várad, Jenő, Székelyhid, Fogaras, Déva, Kővár, Szamosujvár telve voltak. Párisi vérnász volt. A gazdátlanul maradt sok birtok igaz hitűek kezére került hűségökért, mint vérnek ára I. Rákóczi alatt.

A mi azt illeti, hogy ezen szombatos üldözésben csak némi erőszak láthat unitárius üldözést, az akkori történeti tények eléggé igazolják, hogy egyuttal az unitáriusokra is volt mérve a csapás. Keserűi Dayka ref. püspök, e szigoru és türelmetlen férfit, a ki határozott befolyást gyakorolt urára (Szilágyi S. Erd. tört. II. k. 224. l.) fejedelmi megbízó levéllel kezében és 300 katonától kísérvé indult el 1618. nov. havában Erdő-Szentgyörgyről az unitáriusok zsinatjáról, a hol mint kormánybiztos elnökölt, inquisitori útjára. Maros- és Udvarhelyszékben, a hová csak alkalmas út vezetett, mintegy 60, Háromszéken pedig 62 ekklézsiát vitt egyházába, vitézeivel prédikáltatván faluról falura 4 év leforgása alatt az unitáriusok között is. Mindezek pedig történtek a Krisztus istenségének tagadása miatt akkor, mikor 50 év előtt az unitárius vallás, az Isten személyi egységének tanával volt a recepta religiók közé sorozva. Arra, hogy ebben unitárius üldözést lásson valaki, nem kell erőszakhoz fordulni. Elvárjuk vala az írótól, hogy ha már kedve volt föllebbenteni a multnak fátyolát, a melyet bizony mi nem kedvtelésből, hanem csak kényszerítésből érintünk ez alkalommal, nézett volna igazán, részrehajlás nélkül oda. Sha ehez hozzáadjuk a desiana complatio (1635-ben I. Rákóczi alatt) eredményét, mely ujra kötelez az unitáriusokat Krisztusnak, mint istennek, imadására és segítségül hívására, e klasszikussá tett földön, a recepta religiókról szóló törvénynek, alkotó szellemben lett respectálásával, úgy hisszük, hogy író pártszelleme eléggé kitűnik.

Az unitáriusok Istenről való fogalmának, s christológiájának fejtegetésébe jó vala mélyen bele nem bocsátkoznia, s még czélszerűbb lesz vala — czéljához képest is — egészen mellőzni.

Általánosán tudva van, hogy az egész reformatio a christológián, s az azzal kapcsolatos tanokon fordult meg első helyen, de a legfőbb kérdésekben nem tudott tisztába jőni a reformátorok alkotó része, nem birt visszamenni a tiszta evangéliumra, avagy csak a niceai (325) zsinat előtti időre is. Meghagyá a szentháromság tanát épségben, melyet író az öreg Haaseval együtt (nem emlitünk másokat) a legnagyobb vivmánynak tart. S ezzel magára az egységimádó Jézus Krisztusra, apostolokra és a három első évszáz keresztényeire a tévedés és tudatlanság bélyegét nyomá akkor, mikor azt hirdeté, hogy az apostoli korba ment vissza.

Az unitarismus Dávid Ferenczcel az Isten személyi egységének tanával lépvén fel — némileg eltérve a lengyel unitáriusoknak a rakovi kátéban, és Socinus Faustusnak az erdélyi vita alkalmából kiadott munkájában foglalt felfogásától — önként következik, hogy Jézus Krisztus az unitáriusok előtt úgy jelent meg, a mint ő maga magát nevezte: embernek fia, ember, a ki születet, élt, működött, tanított, s magát feláldozva, tanaiért meghalt; a ki azt mondotta, hogy nincs több jó, csak az egy Atya. A külön személyiségnek hirdetett szent Lélek pedig úgy, mint Istennek bennünk munkálkodó, jóra vezérlő ereje — tehát az istenség úgy, mint Jézus Krisztus hirdette — nemcsak lényegében, hanem személyében is teljesen egy és oszthatatlan. Ebből szükségképen következik a titkos hatásu sacramentum fogalmának, az eredendő bűn nevetséges tanának, a Krisztusnak mint ember Istennek tökéletes elégtételéről szóló tannak stb. teljes elvetése. Ha rövidség okáért többet nem emlitünk is, úgy hisszük, hogy elég világos a káterszerinti calvinismus, s lutherismus és az unitarismus közötti óriási különbség. Eléggé kitűnik az, hogy százszor magasabb fejlemény az unitarismus a kalvinismussal stb. szemben, mint ezek a catholicismussal szemben. És így az unitarismust nem lehet a természetes fejlődési folyamatból kikökként képződménynek nevezni, hanem épen teljes reformationak, vagy hogy az írótól feltalált emez új theologiai műszóval éljünk: oda zökkenésnek, a hol Jézus az ő evangéliumával útát vert, a meddig Kálvin és társai nem tudtak zökkenni, daczára annak, hogy a mint látszik, Kálvin sem irtózott ettől nagyon. Pregnans bizonyítéka ennek a kis lengyelországi főemberekhez írott levelének ezen helye: *Precatio vulgo trita: Sancta Trinitas, unus Deus miserere nostri, mihi non placet, ac omnino barbariem sapit* — amaz elkopott könyörgés: szent háromság egy Isten, könyörülj rajtunk — nekem nem tetszik, egyáltalában olyan parasztizü. (In lib. de Getil. p. 63.). Hasonlóképen Luther sem idegenkedett attól, a mint mutatja többek között ezen nyilatkozata: *Licuit loquendi ac disputandi necessitate Tres*

Personas dicere; non quia Scriptura dicit, sed quia Scriptura non contradicit — meg volt engedve szónoklat és vitázás kedvéért három személyt emlegetni, nem azért, hogy az Irás mondja, hanem azért, mert az Irás nem mond ellent. (Lib. 7. 4. de Trinit.).

És a mily pártszempontból itéli meg író az unitarismus dogmai oldalát, ép oly méltánytalan az iránti más tekintetben is, kétséggel vonván az unitarismusnak még társadalmi erejét is, holott tudva van, hogy az unitarismus alapított társadalmat is Lengyelországban közel száz évig. Akkor a jézuitismus szépen kikököntette onnan az unitáriusokat is, s a kevesebb számu kálvinistákat és lutherieket is, mert a világi hatalom a kezébe került. Felszedték a sátorfát, s egy részök Erdélybe jött, kik az itteniekkal, az író szerint is alapítottak társadalmat, hódítottak országot. Csak az a baj, hogy a Melius gyűlölő lelke szállott Báthoriba is, a többibe is, a hatalom teljes erővel lépett fel ellenök, s elég szépen ugy cselekedtek az unitáriusokkal szemben, a mint cselekedtek velök (a reformáltakkal) szemben külföldön és benn is a katolikusok. Ők szidták a katolikusokat olyan eljárásért, a mit magok is gyakoroltak erőhatalommal az unitáriusokkal. Ez a valódi és szomorú tény. Alapítottak társadalmat Angliában és Amerikában is, s még pedig olyant, hogy ha mi itt Magyarországon valamenynyien kálvinisták leszünk is a legszigorubb eskü alatt, s ha Kálvin alkotó szellemének Institutioit a 3-ik hatványra emelve dolgozzuk ki és állítjuk be országszerte, még sem tudunk olyan elevenséget, annyi munkásságot, olyan életet kifejtteni, mint azok teszik egyszerű társulati úton csupán a szeretet és érdeklődés lelkével.

Menjünk tovább. A 427 lapon így folytatja: „A mi az egyház (unitárius) szervezetét illeti: e tekintetben nemcsak a két nagy prot. felekezet, hanem az apróbbak is: methodisták, herrnhuterek stb. önálló új eszmét hoztak létre és sajátzerű szervezeti formát képeztek ki, csak az unitárius volt teljesen terméketlen, s ugy Angliában mint Erdélyben elsajátította a református egyháznak azon szervezetét, a mely épen szeme előtt állott, sőt ennek még jogtörténeti mozgalmait is visszatükrözi mindenik korszakban.“

Bölcs Salamon azt mondja: semmi új sincs a nap alatt. A két nagy prot. felekezet semmi újat nem hozott létre, bátrak vagyunk mondani mi. A szervezet lényegét illetőleg visszament az apostoli korszakba, s onnan összeszedte mindazt, a mi épen szeme előtt állott, s alakította a régi római és görög republicanus, s az újabb republicanus, monarchicus és más elvek szerint, a mint a szükség kívánta. A respublica Svájcban előállott a republicanus prespyterianismus, Németországban, Erdélyben (a régiben) a sic volo, sic jubeo fejedelmi rendszer az előbbinek némi árnyékával — Angliában a vasmarku püspöki rendszer, Skóciában a presbyteri stb. Dogmatikai tekintetben a két nagy prot. felekezet (Kálvin és Luther) még kevesebbet tett. Lerázta, vagy legalább megpróbálta lerázni a

római egyház czifraságait, de fele úton megállott. Az unitárius egyháznak nincs, s nem is kell ilyen új alkotási érdem. Ennek érdeme az, hogy dogmatikailag is visszament Jézusig, szervezetileg is az apostoli korszakig. Jézus sem vindikált magának Mózeszel szemben ilyen új alkotási érdemet. Kimondá, hogy a törvénynek nem eltörlésére, hanem betöltésére jött — a szigorú törvényesség helyébe a szeretetet állítván, s a tizparancsolatot csupán kettőben összegezván. A római egyház szervezetének caesarizmusával és dogmatikai tanaival szemben bármelyik prot. felekezet érdemének mértékét az mutathatja csupán, hogy melyik mennyire volt képes visszamenni Jézusig és az apostoli korszakig, s az egyéniségnek mennyire tudott utat, módot és alkalmat nyújtani és mutatni az egyéni erők érvényesítésére a római egyháztól eltérőleg, hol az egyén semmi, a klerus, s illetőleg a pápa egyedüli bizományosa hit dolgában az ég minden kincseinek, jogi tekintetben minden hatalomnak.

Az unitárius egyház tehát a többi protestansokkal együtt egyidejűleg ment szervezeti tekintetben vissza a közös forráshoz, meritett onnan, a honnan a többi. Az a különbség csupán, hogy egyik tisztább, másik zavarosabb vizet meritett. Csinált tehát magának olyant, a milyent a szükség kívánt, a milyent lehetett, épen mint a többi. Különb is nem óhajtaná magának jogi tekintetben is valami olyan önálló új eszme létrehozása dicsőségét, csupán az újság kedvéért, milyen például az író által, csupán az újságért elragdtatással bámult egyik kisebb prot. felekezetnek (herrnhuterek) a házasságtitkáról szóló, botránkoztató, igazán új tana, mely valóságos, a szó szoros értelmében vett házassági összeköttetést állít fel Jézus és a földi feleségek, s furcsa sógorsági viszonyt ezek férjei s Jézus között, a mennyiben Jézus a valódi férj, a tulajdonképpeni férjek csak helyettesei, s mint ilyenek, egyuttal vice krisztusok. Különb, minthogy író az ujdonságért rajong, az unitáriusok részéről a reformált és lutheri egyházzal szemben szolgálhatunk ilyennel is. Az angol és amerikai unitáriusoknál nincs semmi jogi szervezet. Sem presbyterről, sem zsinatról, sem semmi kálvinfélééről nem tudnak. Csupán szellemi és nem institutionalis kapocs tartja össze. Az egyéni kezdeményezést és cselekvést nem helyettesíti — mint itt — sem kisebb, sem nagyobb jogi testület. Egyszerű társulatot alkotnak, melybe másnévű felekezetek is bementek, sőt még reformatus egyének is. A londoninak például a nem rég elhalt Coquerel párisi nagynevű ev. ref. pap is buzgó tagja volt. Jobban szerette úgy látszik az unitárius egyleti, mint a jogilag szervezett kálvinféle egyházi életet. Valami ilyen itt nálunk, szép Magyarországon is előáll vala néhány év előtt, ha az ön által is erősen szeretett Reformegylet megalakulásának a Kálvin institutionalis szigora, hajthatatlan szelleme nem áll útjában, s nem áll a helyett prot. egyelet elő, mely valami új-

nak előállítását lehetetlenné tevő. Az unitáriusok minden ósá-
guk és terméketlenségek mellett is készek lesznek vala,
még rómaiak, görögök és az irás szerint, minden nemzetbeliek is,
csupán . . . nem rajtok mult. Kár vala ez életre való ujdonsá-
gért!

Az előrebocsátottakból a következő eredményre jutunk. Ha az
ember egy sereg olyan ellenségtől van körülvéve, kik hasonló öltö-
zetben vannak, s az övét tépik jobbról balról, gyantitva, hogy
a ruhán belől egyéb van, mint náluk: feledi más szabásu ruha
után járni a meglevőt levette épen akkor, mikor zord ősre és ke-
mény télre van minden előjelek szerint kilátás. A ki önvédelemmel
van elfoglalva, keveset gondol egyébbel, s legkevesebb ideje sincs
szobájának új butorokkal való ellátására. Ez az egyik, felté-
ve, hogy az unitarismus csakugyan terméketlen volt, s az ma
is. Ezt író is csak mondja, de nem hiszi, mert az ember
sokszor nem magától szól. A másik az, hogy unitárius szel-
lem és befolyás hirdette ki a fejedelemmel a lelkiismereti sza-
badság fennebbi szent ígését, s recipiáltatta újra a már felbomlott
római, s e mellé a más három akkori religiot. Az unitárius fejedele-
lem halálával a Melius gyűlölő lelke (író nevezi így) az udvaronc
és teológiához saját vallomása szerint keveset értő, s mégis fele-
kezetalapítási dicsőségre vágyó Blandratával néhány jószágocskáért
megtétette az első lépést amaz ige eltörlésére a kath. fejedelem-
nél, Báthorinál: Dávid Ferencz elesett a szabadság helyét elfoglalt
terrorismus fegyvere alatt. Keserüi Dayka ref. püspök az ország-
nagyokkal és szelid lelkü Bethlen Gábor fejedelemmel üldözött tör-
vényeket és rendeleteket hozatott unitáriusok és szombatosok ellen,
hasonlóan Gelei Katona ref. püspök a vakbuzgó, különben derék
I. Rákóczi György fejedelemmel. Megtörtént a vérontás. Az unita-
rismus által klasszikussá tett föld felett néhány évtized mulva a Me-
lius és Kálvin-féle lélek ugyancsak elborítá a hit egét, s így a
klasszicitást megtagadva, követé Svájc, s más hires prot. országok
elitélésre méltó példáját. Ez a szomorú tény. Sem a lengyel, sem
az erdélyi unitáriusok nem felelnek Blandrata eljárásáért, nem szé-
pitgetik, nem cziczomázzák. Ideje volna, ha a reformáltak is ezt
tennék, ha legalább a felvilágosultabbak közé számitott írói igaz-
ságosabban és részrehajlatlanabban itélnének az egyházi történet és
a szereplő egyének felett. Bizony 300 év elég volt a maguk ma-
gasztalására, s az unitáriusok kisebbitésére. Ennek ma épen nincs
helye. Válaszalat emel, s gyűlölet, ellenségeskedés érzelmeit ápolja.
Pedig író maga is a protestans egyházaknak (és így az unitáriusoknak
is) egyesítésére törekszik, mire boldogult Baldácsi megtette az el-
ső lépést. Ne idézzük újra meg újra a Melius gyűlölő lelkét kísér-
teni. Hadd maradjon ott, a hol van. Türelmetlen papok és tanárok
csinálták hajdan is az ellenséges surlódást és szitkozódást. Legyen
már ennek vége. Reformáltak és unitáriusok (a nép, nagy közön-
ség) testvérileg élnek együtt. Ne zavarja ezt a viszonyt sem pap,
sem tanár.

Végre a 429-ik lapon arról beszélvén, hogy a 17-dik század folytán a papoknak minden évben le kellett mondani hivatalukról, hogy az utolsó alkalmat se mulasztja el az unitarizmus terméketlenségének felmutatására, végül is így kiált fel: „Tehát a ref. egyháztól még a papmarasztás szerencsétlen intézményét is elsajátította“.

Általánosan tudva van, hogy hazánkban a városok biráikat, a vármegyék alispánjaikat, szolgabiráikat, a faluk biráikat minden évben választották. Tehát búcsuzott mindenik minden év végén, ha akart, ha nem, még a reformatio előtti időben. Ugy látszik, hogy még egy évig sem akarták sokan vinni hivatalukat, mert Zsigmond és Mátyás királyok törvény által voltak kényszerülve kötelezni a megválasztott egyént arra, hogy egy évig köteles viselni a rá ruházott hivatalt előbb 25, később 50 gira büntetés terhe alatt. (Lásd Zsigmond: VI. 2. Mátyás: VI. 9.). Az is tudva van, hogy ugyancsak még a reformatio előtti időben is irányadó befolyással volt a polgári élet az egyházra, főleg Mátyás alatt. Az egyház igen sok fontos tekintetben alkalmazta magát a polgári élethez. Az is tudva van, hogy miután a papság kiváltságos helyzetet foglalt el, azok csupán a püspök által voltak elmozdíthatók. Sok ekklézsia várta más pap nyerhetését, de hiába várta, még a reformatio előtt. Itt van a hussita mozgalom hirtelen elterjedésének is egyik főoka. A reformatio bejövén, nem kellett sem Svájcba, sem sebhová menni a protestansoknak a papságra alkalmazható mintáért. Itt volt mindenik felekezetnek a szeme előtt saját hazájának polgári intézménye, szokása és gyakorlata. Alkalmazta tehát a szabad dádá lett egyházban azt, ami a szabad polgári életben megvolt. Életbe lépett a papmarasztás unitáriusoknál, reformatusoknál, vagyis új választás minden évben. Ugy látszik, hogy szélsőségekbe vitte a papságot az egyházi nagy szabadság. Egy év lejárta előtt is elhagyták ekklézsiájokat, jártak korteskedni. Erre utal Göncki Georgius *De disciplina ecclesiastica*. Varadini 1646 kiadatott munkája: *articuli ecclesiarum cis et ultra Tibiscum — ex prioribus collecti et in generali synodo varadina publicati anno 1577. 6. febr. art. X. és ugyanott: articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi. Varadini 1646. art. XXX.* Előbbiben: *Quemadmodum sine legitima vocatione nemo in ecclesiam irrumpere docendi causa, potest: ita expleto anni termino stb.* Utóbbiban: *Nemo ante legitimum terminum functionis suae ecclesiam suam deserat, sed completo curriculo aut termino anni sui, cum venia et indulgentia et scitu Senioris aut Decani, sub quo est, discedat et locum mutet.*

Erre mutat Geleji Katona-féle XVIII. és XIX. Kánon a Szatmárnémeti zsinatból (1649-ben kiadva). Ugy látszik, hogy a római szentbirodalom császári intézményeiben élő III. Károly királynak a polgári életben nem tetszett az évenkénti sok kortetkedés, mert azt rendelte, hogy minden 3 évben tartsanak tisztujitást.

Az említett felkiáltásra tehát csak azt mondjuk, hogy a marasztás intézményét — lett legyen az szerencsés, vagy szerencsétlen — nem a polgári élet vette át az egyháztól, hanem megfordítva az egyházi a polgári élettől, következésképp a reformált egyház is onnan, a honnan az unitárius, és így a papmarasztás feltalálása nem a ref. egyház dicsősége, s az unitarismus terméketlenségének a termékeny ref. egyházzal szemben való nagyhangú kimutatására legkevésbé sem alkalmas. Különben Angliában és Amerikában az unitárius papok évről évre szerződnek az ekklezsiával és megfordítva, jönnek, mennek, prédikálnak váltogatva különböző ekklezsiákban, azért nincs semmi baj, semmi zavar, ellenkezőleg van pezsgő egyházi élet, tevékeny buzgóság, mely kihat Indiába is. Papot fizetnek kepe nélkül, egytetemet s más felsőbb és alsóbb tanintézeteket tartanak fenn fundatio és formális adó nélkül, évről évre aláírás, önkénytes adakozás útján, s még az indiai, chinai, japáni és ausztraliai missiora is sokat tudnak áldozni ily úton. És így talán még sem oly terméketlen az unitarismus, mint író állítja.

Záradékol megemlíthetjük még, hogy nem az absolut terméketlenségre, hanem az ellenkezőre mutat itt benn az a körülmény, hogy a 16 és 17-ik évszázban az unitárius irodalom volt egyik középpontja a magyar egyházi irodalomnak. Künn pedig Lengyelországban a „Bibliotheca Fratrum Polonorum“ (lengyel unitáriusok művei) a 16-ik évszázban és a 17-ik elején irányadó befolyással volt a német és svájci exegetikai irodalomra. A német jelesebb exegeták első helyen ma is arra hivatkoznak. Újabb időből pedig utalhatunk főleg Channing bostoni volt pap. Parker Tivadar és a jelenleg is élő, a földteke mindkét részén ismert Dr. Martineau Jakab, Dr. Freeman Clarke műveire, kiket az új kor prófétáinak neveznek, kiknek eszméi humanus és vallási irányban áthatották már a magasabb, felekezetiességen felül álló világot, s a többek között P. Goy francia ev. ref. tanárt is, a kit Montaubanban a theol. facultáson üresedésbe jött egyháztörténelmi tanszékre a francia liberális párt kijelölt. (L. Ker. Magvető 1879 évi 2. füz. 133. l.) Ez az úr azt az istenfogalmat és christológiát vallja magáénak, melyet író a természetes fejlődési folyamattól kikökönt képződmenynek nevezett, betetőzvé azon ellenmondást, melyet az unitáriusokról szóló fejezet elején levő eme szavai foglalnak magukban: „Az unitarismus, keletkezése korában a két nagy prot. felekezettől csak az Isten személyében levő háromság tagadása által különbözött, egyebekben pedig, még a christológiában is, azokkal teljesen egy alapon állott. Egyezni a christológiában a háromság tagadásával!!!“

Különben béke velünk.

Derzi József.

A székely föld közgazdasági és közmivelődési állapota. Irta Kozma Ferencz, a székely-kereszturi állami tanítóképezde igazgatója. Kiadja a „Székely mivelődési és közgazdasági egyesület“. Budapest. Franklin társulat nyomdája 1879. Ára egyesületi tagoknak 1 frt, másoknak 2 frt. o. é. Kapható Budapesten Kilián, Kolozsvárt Stein és Demjén könyvárusoknál.

T. munkatársunk jelen terjedelmes művét az említett egyesület 1000 o. é. pályadíjjal jutalmazta. Nagy készültséggel írott mű. A napi sajtó örömmel fogadta. Országismertető szakirodalmunkban kiváló helyet foglal el mind tartalmánál, mind tőségökes magyaros irányánál fogva. Romlatlan ép nyelven beszél a magyar faj ez ősi ágának erkölcséről, szokásairól, iparáról, képességéről, bejárva multat és jelent, s következtetve a jövőre. Melegen ajánljuk e 470 lapra terjedő munkát olvasóink figyelmébe.

A székelyek scythá-hun eredetisége és az ellenvélemények. Irta Dr. Nagy János. Ára 70 kr. Kolozsvárt Stein János betűivel. 1879. Nagy VIII-adrét 74 lap. Jelen nagy gonddal készült kritikai tanulmány a székelyek eredetének újabb időben fontossá lett kérdését tárgyalja a legrégebbi írott történeti források, hagyomány és nyelvelmékek alapján. T. munkatársunk sok kutatásának eredménye e füzet, mely szorgalmas nyomozóra s alapos ítéltre mutat. Minden esetre érdekes és tanulságos olvasmány. Melegen ajánlhatjuk.

A Czelder Márton előbb hittérítő jelenleg felsőbányai ref. pap által szerkesztett és kiadott „Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelő“ a 7-ik (juliusi) füzettel a második félévet is megkezdette. E folyóirat gondos szerkesztés alatt mind formában, mind tartalomban teljes odaadással törekszik feladatának betöltésére. A szerkesztő a juliusi füzettel egy felhívást tesz közzé a jövő évben 4 füzetben megindulandó „Evangeliumi lelkészi tár“ pártolására, mely folyóiratával kapcsolatban fog 3 havanként megjelenni. Előfizetés vagy aláírás a lelkészitár egész évi folyamára a „Figyelő“ előfizetői részére 1 frt. 50 kr., másoknak 2 frt. 50 kr. A Figyelő ára egy évre 4 frt.

„Protestans Hetilap“ az egyház és iskola köréből. Jó István képezdei igazgató szerkesztésében és kiadásában Tóth Sámuel és Békési Gyula főmunkatársak közreműködése mellett július hónapban szintén második félévébe lépett. E hetenként megjelenő lapot figyelemre méltó cikkek ajánlják. milyen a többek között „a vallásszabadság és polgári házasság“ című több számon keresztül. Megjelenik Debreczenben, előfizetési ár évenként 6 frt.

A Prot. theol. könyvtárról a közelebbiről szétküldött kötet kíséretében egy jelentést tesz közzé a szerkesztő, mely irodalmi viszonyunkra valóban szomorú világot vet. A szerkesztő és munkatársai a vállalat fennállása óta nem kíméltek semmi áldozatot, hogy az előfizető közönségnek a legjobb műveket nyujtsák, részint külföldi, részint honi íróktól. De a közönség pártfogása evel

szemben nem hogy nőtt volna, sőt feltűnően alászállott. Míg az első három éves cyklushan az előfizetők száma 700 volt, a másodikban 400-ra apadt le. Szerkesztő kénytelen kijelenteni, hogy ily pártolás mellett a vállalatot tovább fenn nem tarthatja. 400 előfizetővel oly derék vállalatot fentartani: bizony lehetetlen is az. S mi csak sajnálni tudnók, ha 3000 prot. pap és theologus és annyi prot. főúr közönyösen tudná nézni e fontos vállalat megszűntét. Felhívjuk rá olvasóink, s különösen paptársaink figyelmét és kérjük sziveskedjenek körükben a Prot. theol. könyvtárnak új előzetőket szerezni. Szerkesztő az 1879-ik évi könyvilletményre külön is elfogad előfizetést. Az előfizetési pénzek Kovács Albert, Budapest Kálvintér 7. sz. intézendők.

Az „Unitárius kis Tükör“ német nyelven. A Ferencz József püspök úr „Unitárius kis Tükre“ folyó évi augustus elején német nyelven megjelenik Derzsi József költségén Lehman Róbert fordításában. Akadályok hátráltatták mostanig.

Dr. Hollók Imre rozsnyói székesegyházi volt kanonok s nagyprépost alkalmi szent beszédeire hirdet előfizetést Spenger Béla. A munka 26—27 ivre fog terjedni. Az előfizetések 2 frtjával sept. 20-ig Gömörmegyében, Feledre a kiadóhoz, vagy Esztergomba Buzárovics Gusztáv könykereskedőhöz küldendők. E beszédekem remek tollal irottaknak mondja Spenger.

Borsodi Szilágyi Dezső segédmérnök a következő három művére hirdet előfizetést: I. Budapest hanyatlása, a város négy helyrajzi térképével és hét ábrával. II. nyolcz kétfegyű mássalhangzó egyszerűsítésének rendszeres a magyar helyes írásban, kilencz mintalap melléklettel. III. Tanulások Szeged sorsából, Magyarország, Szeged, s az alsó Duna térkép-mellékletével. E három szakmunka megjelenését szerző julius végére jelezte, s a 3 frt fizetési összeg beküldését junius végéig kérte hozzá (Budapest, Kecskeméti utca 17. szám II. em.) Bolti ár magasabb.

A brassói magy. kir. állami elemi népiskolák (két fiu- és két leányiskola) negyedik (187^{8/9}) évi Értesítője megjelent. Ez iskolák növendékeinek száma örvedetes emelkedést mutat, a meny nyiben a múlt évi összes létszám 435, az 187^{8/9}-ik évi pedig 483.

LEVELEZÉS.

Székes-Fejérvár, jun. 15, 1857.

Tisztelt szerkesztőség!

A székes fejérvári országos kiállítás tanügyi osztályáról kívánok írni valamit, a K. Magvető t. olvasóinak; tehát nem az egész kiállításról, hiszen erről eleget irtak a napi lapok 2—3 hónapon át, és ha irtak, méltán irtak; mert Magyarországon ilyen sikerült kiállítás még nem volt soha. Büszkék lehetünk reá, hogy épen az elmúlt nehéz eszten-